

**ŞEYHULİSLÂM ABDURRAHİM EFENDİ’NİN FETEVÂ-YI
ABDURRAHİM ADLI ESERİNDE CİZYEEYE DAİR FETVÂLARI**

**SHAYKH AL-ISLAM, ABDURRAHİM EFENDİ'S FATWAS ABOUT
CAPITATION IN *FETEVİ-YI ABDURRAHİM***

Rahmi TEKİN*

Öz

Osmanlı Devleti’nde bireyin malî sorumlulukları kamu hukukunun da doğrudan ilgi alanına girmektedir. Tarih, toplumu ilgilendiren konuları ihtiva etmesi hasebiyle, tüm İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de zimmî vatandaşların cizyelerinin ödenmesinde birtakım sıkıntıların yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Ancak bu durum devlet tarafından yetki verilmiş hukukçular tarafından bir sonuca bağlanmıştır. Dolayısıyla hukukî birer belge niteliğindeki fetvâlarda, bu gibi karışık meseleler açıklığa kavuşturulmuştur.

Şeyhülislâm Menteşezâde Abdurrahim Efendi’nin fetvâ mecmuası olan *Fetevâ-yı Abdurrahîm*’de zimmîlerden alınan cizye ile ilgili olarak otuz beş fetvâya yer verilmiştir. Söz konusu fetvâlar, cizyenin kimlerden alınıp alınmayacağını açıklığa kavuşturmaya yönelik konular içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi, Fetvâ, Cizye, Zimmî.

Abstract

In the Ottoman Empire, the financial responsibilities of the individual were directly involved in public law. Because history contains topics that concern the society, it is inevitable that there will be some troubles in the Ottoman Empire, which are paid to the citizens of the dhimmi citizens, as they are in all the Islamic states. However, this is bound to be a consequence of the jurists who have been authorized by the state. Therefore, such mixed cases have been clarified in the legal fetishes. Thirty-five fetishes were included in the fetish of Shaykh Al-Islam Menteşezâde Abdurrahim Efendi regarding the fetish from the zimmies in *FETEVİ-YI ABDURRAHİM*. These fetishes contain topics to clarify who will be taken from the people.

Keywords: Shaykh Al-Islam Abdurrahim Efendi, Fatwa, Capitation, Dhimmi

* Dr. Öğrt. Üy., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. rahmitekin65@gmail.com

Giriş

Osmanlı Devleti'nde gerek müftülerin ve gerekse Şeyhülislâmların vermiş oldukları on binlerce fetvânın önemli bir kısmı günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle Şeyhülislâmların vermiş oldukları fetvâlar mecmualar halinde basılmış ve günümüze kadar intikal etmiştir. Görünüş itibarıyla ilahiyat alanları ile alakalı olan fetvâ mecmuaları, Osmanlı toplumsal tarih araştırmaları için de önemli bir yer tutmaktadır.

Söz konusu mecmualar kaleme alındıkları dönem itibarıyla, o günün koşullarında toplumda konuşulan konuları içermektedir. İslâm hukukunun kurallarının yürürlükte olduğu Osmanlı toplumunda, tartışmalı meseleler Şeyhülislâmın görüşü doğrultusunda (fetvâsı) halledilirdi.

Osmanlı toplumunda Müslim-gayrimüslim halk bir arada yaşadıklarından dolayı özel ve malî hukukla ilgili birçok anlaşmazlık da doğal olarak meydana geliyordu. Söz konusu anlaşmazlıkların çözüm yeri de Şeyhülislâm ve kadıların fetvâları doğrultusunda karar veren şer'îye mahkemeleri ve Divân-ı Hümayûndu. XVIII. yüzyıl başlarında vefat eden Şeyhülislâm Menteşezâde Abdurrahim Efendi'nin fetvâları, *Fetevâ-yı Abdurrahim* adı altında bir araya toplanmıştır. Menteşezâde Abdurrahim Efendi, Osmanlı toplumunda zimmîlerin malî hukukunun önemli bir kısmını oluşturan cizyenin toplanması hususunda tartışmalı birçok konu hakkında görüş beyan etmiştir.

Cizye

Gayrimüslim vatandaşların devlete karşı olan malî yükümlülüklerinden biri olan Cizye, İslâm devletindeki gayrimüslim tebaanın erkeklerinden alınan *baş vergisi*dir. Cizye Kitap, Sünnet ve icmâ kaynaklarına dayanmaktadır.¹ Zimmî vatandaşların İslâm ülkesinde birtakım hak ve hürriyetlerden istifade etmelerine karşılık, İslâm devletine karşı îfâ ile yükümlü oldukları bazı vecibeler bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlisi *resm-i ruûs* denilen cizyenin ödenmesidir. Müslümanlarca fethedilen yerlerdeki gayrimüslimlere ait arazinin eski maliklerine mülk olarak bırakılması karşılığında, yerli gayrimüslimlerden alınan baş vergisine *cizye* denir. Verginin şekli ve miktarı Hz. Ömer zamanında tespit edilmiştir.

İslâm hukukunda cizyenin kimlerden alınacağı konusu tartışılmıştır. Zimmet anlaşması ile İslâm devletinde yaşayan her gayrimüslimden, hiçbir ayırım yapmaksızın cizye alınacak mı? İslâm mezhepleri bu sorunun cevabını kendi açılarından yorumlayarak, farklı cevaplar vermişlerdir. Fakat genel

¹ *Kur'an*, et-Tevbe, IX / 29.

kanaat, ruh sağlığı yerinde, âkil, baliğ ve çalışmaya güç yetirebilen her hür gayrimüslimin erkekten cizye alınır. İslâm hukuku kitapları cizye alınacakları böyle tarif ederken; kendilerinden cizye alınmayacak olanları da tespit etmiştir. Kadınlar, çocuklar, kör, kötürüm, yoksul ve çalışamaz olan, köle ve din adamlarından; ayrıca İmam Muhammed'e göre, mabede kapanıp ibadetle meşgul olan ve halkın arasına karışmayan din adamlarından da cizye alınmazdı. Din adamlarından cizye alınmaması hususu Ebu's-Suûd Efendi'nin fetvâlarına da yansımıştır. *Keşişlerden cizye ve İspence ma'fuv mudur, yoksa alınır mı? el-cevâb, Asla halk ile muhâlâtları yok ise olmaz,*² diyerek inzivada olan gayrimüslim din adamından bu gibi vergilerin alınmayacağını ifade etmektedir.³

Osmanlı Devleti şer'i bir vergi olan cizyenin tahsilinde kendinden önceki İslâm devletlerini örnek almıştır. Fıkıh kitaplarında ve Osmanlı kanunnamelerinde kaydedildiği üzere gelir durumları dikkate alınarak ('alâ, evsat ve ednâ) cizye tahsili yapılmıştır. İstanbul'da cizye ile mükellef gayrimüslim nüfusun tespiti için zaman zaman tahrirler yapılmıştır. XVI. yüzyılın ortalarında cizye tespitinde her bir gayrimüslimden alınacak cizye miktarı kaydedilirken, XVII. yüzyılın başlarında cizye vergi nüfusu tespit edilmiş; ancak cizye miktarı gayrimüslim şahıslar için ayrı ayrı belirtilmemiştir.

Fetvâ Mecmuaları

Osmanlı sosyal ve iktisadî tarih alanında araştırma yapan kişilerin gözden kaçırdıkları önemli bir kaynak fetvâ mecmualarıdır. Osmanlı Şeyhülislâmlarının belli bir konuda kendilerine yöneltilen sorulara verilen cevaplardan oluşan ve konuyla ilgili hukukî kanaatlerini yansıtan fetvâ mecmualarında sosyal ve iktisadî hayatın hemen her konusu ile ilgili örneklere

² Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 103.

³ Cizye hakkında geniş bilgi için bakınız. Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI üncü Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar)*, Tıpkıbasım İstanbul 2001, s. 351-352; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1990, c. I, s. 167-168; Ebi'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habibi'l-Basri el Bağdadî el-Mâverdi, *el-Ahkamu's-Sultanîyye ve'l-Vilayetü'd-Diniyye*, Beyrut 1994, s. 258 vd; Süleyman Sûdî, *Defteri Muktesid*, Dersaadet 1306, c. I, s. 124; Boris Christoff Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten*, Ankara 1944, c. VIII, sayı, 32, s. 599-652; Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, çev., Halil Berktaş, İstanbul 2000, c. I, s. 107 vd.

ulaşmak mümkündür. Bu mecmualardan hareketle yapılacak çalışmalar Osmanlı resmî, hukukî ve dinî otoritelerinin ortaya çıkan problemler hakkındaki kanaatleri ve çözüm şekillerinin tespiti açısından önemlidir.⁴

Fetvâ, belli bir konuda müftüye sorulan soruya verilen cevaptır. Osmanlı toplumunda bu görev daha ziyade Şeyhülislâmlık makamı tarafından yürütülürdü. Yürütülen bu hizmetler sonucunda önemli bir birikim olan fetvâ mecmuaları ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmların vermiş oldukları fetvâların derlenmesi sonucunda birçok fetvâ mecmuası oluşmuştur. Ön plana çıkan fetvâ mecmuaları şunlardır; Ebussud Efendi'nin *Fetavâ-yı Ebussuud*, Minkârizâde Yahya Efendi'nin *Fetavâ-yı Ataullah* olarak da adlandırılan *Fetavâ-yı Minkârizâde*, Ankaralı Mehmed Emin Efendi'nin *Fetavâ-yı Ankaravî*, Çatalcalı Ali Efendi'nin *Fetavâ-yı Ali Efendi*, Feyzullah Efendi'nin *Fetavâ-yı Feyziyye*, Yenişehirli Abdullah Efendi'nin *Behcetü'l-Fetava* ve Menteşezâde Abdurrahim Efendi'nin *Fetevâ-yı Abdurrahîm* isimli eserleridir.

Fetvâ mecmualarının en belirgin özelliği, soru-cevap tarzında hazırlanmış olmalarıdır. Orijinal fetvâlarda kullanılan dini ifadeler zamana, bölgeye ve fetvâyı veren kişiye bağlı olarak değişiklik göstermekte ise de, belirli tabirlerin kullanılması geleneği hep var olmuştur. Fetvâ mecmualarının bir diğer önemli özelliği ise, klasik fıkıh kitapları sistematüğinde *kitab* ve *bab*lara göre düzenlenmiş olmalarıdır. Osmanlı dönemi fetvâ mecmuaları dil bakımından değerlendirildiğinde, çoğunluğunun Türkçe kaleme alındığı görülmektedir.⁵

Osmanlı Şeyhülislâmlarının fetvâ mecmualarında zimmîlerin statüsü ve onlardan alınacak vergiler *kitâbu's-siyer* kısmında yer almaktadır. Bu kısımda İslâm devletinde yaşayan gayrimüslimlerin devletle ve Müslümanlarla olan hukukî ilişkileri ifade edilmektedir. Diğer bir tanımla siyer terimi, toplumlararası ilişkilerin hemen her boyutuna dair hükümleri kuşatan bir muhteva zenginliğine sahiptir. Bu geniş muhteva içinde savaş, barış, diplomatik ilişkiler, uluslararası ticaret, kanunlar ihtilâfi, yabancılar hukuku gibi günümüz devletler hukuku konuları yanında zimmet sözleşmesi, İslâm dininden dönenler (mürtedler) ve meşrû siyasî otoriteye başkaldıranlarla

⁴ Tahsin Özcan, *Fetvâlar Işığında Osmanlı Esnafları*, İstanbul 2003, s. 4.

⁵ Seda Örsten, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 2007, S. 4, s. 32-34.

(bâğîler) ilişkiler gibi fikhın kendine özgü yapısı gereği işlenen konular da bulunmaktadır.⁶

Fetevâ-yı Abdurrahîm

Osmanlı Şeyhülislâmı Menteşezâde Abdurrahim Efendi (ö 1128/1716) Bursa'da doğdu ve buradaki tahsilinden sonra İstanbul'a gitti. İstanbul'da çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Ardından kadılık mesleğine geçerek Yenişehir ve Edirne kadısı oldu. 1708'de Anadolu kazaskerliğine getirildi. 1711, 1713 ve 1715'te olmak üzere üç defa Rumeli kazaskeri oldu. Son kazaskerliği sırasında 26 Haziran 1715'te Şeyhülislâmlığa tayin edildi. On yedi ay kadar bu görevde kaldıktan sonra hastalandı ve 4 Aralık 1716'da vefat etti. İyi bir fıkıh âlimi olan Abdürrahim Efendi'nin fetvâları, *Fetava-yı Abdürrahîm* adıyla iki cilt halinde yayımlanmıştır. Güzel tasnif edilmiş olan ve şer'î-örfî uygulamaya ait pek çok fetvâyı ihtiva eden eser, Osmanlı dönemi fetvâ mecmualarının önemlilerinden biri kabul edilmektedir.⁷

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'nin *Fetevâ-yı Abdurrahîm* adlı fetvâ mecmuasında *kitâbu's-siyer* bölümünün alt başlığı olan *cizye* kısmı incelenecektir. Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi *kitâbu's-siyer* bölüm başlığı altında kırk üç alt başlık kullanılmıştır. Söz konusu kısım, kitabın birinci cildinde altmışıncı sayfasından doksan dokuzuncu sayfaya kadardır.

Mahkemeye intikal eden veya fetvâyâ konu olan hususlar genellikle yaygın olandan ziyade nadir ve istisnâî durumlardır. İnceleme konusu olan Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'nin cizye hakkındaki fetvâları da bu kabilden olup, açık ve herkes tarafından bilinen konular değildir. Çoğunlukla yorum yapılabilen ve üzerine farklı görüşler de ileri sürülebilen meseleler hakkında fetvâlar verilmiştir.

Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi'nin cizye konusunda otuz beş adet fetvâsı vardır. Osmanlı fetvâ geleneğinde Zeyd, Amr, Hind, Bekir ve Bişr gibi

⁶ Müslüman ve gayrimüslimler arasındaki ilişkileri ayrıntılı bir şekilde izah etmesi bakımından Türkçe olarak yazılan Ö. Nasuhi Bilmen'in eseri oldukça önemli bir çalışmadır. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Islahatî Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1985, c. 3, s. 332-442; Ahmet Yaman, "Siyer", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, c. 37, s. 316-319.

⁷ Müstakimzâde Süleyman Saadeddin, *Davhatü'l-Meşâyih Me'a Zeyl*, İstanbul 1978, s. 84-85; *İlmiyye Salnâmesi*, İstanbul 1334, Matba'a-i Âmire, s. 504-505; Mehmet İpşirli, "Abdurrahim Efendi", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, c. I, s. 289-290.

temsili isimler kullanılmıştır. Verilen fetvâlar, genellikle devlet görevlileri ile zimmîler arasında tartışmalı olan konulara aittir.

Söz konusu fetvâlar şu konuları içermektedir; zimmîlerden bâliğ olmayan erkek çocuklardan, özürllülerden, kadınlardan, yaşlı erkeklerden, azat edilmiş veya edilmemiş kölelerden, din adamlarından, fakirlerden ve Kıptilerden cizye alınıp alınmayacağı ile ilgili fetvâlar verilmiştir. Ayrıca cizyedârların veya diğer bir isimle cizye memurlarının usulsüz cizye toplayamayacakları, fetvânın kendisine has üslubuyla beyan edilmektedir.

Cizye Hakkındaki Fetvâlar

1. Zeyd-i zimmînin bâliğ olmayan sağır oğlundan cizye alınur mı? el-Cevâb: Alınmaz.
2. Mak'ad olan Zeyd-i zimmîden cizye alınur mı? el-Cevâb: Alınmaz.
3. A'mâ olan Zeyd-i zimmîden cizye alınur mı? el-Cevâb: Alınmaz.
4. Hind-i Nasrâniyyeden cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.
5. Şeyh-i fânî olan Zeyd-i zimmîden cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.
6. Zeyd-i Müslimlin mu'tiki Amr-ı Nasrâniyyeden cizye alınur mı? el-Cevâb: Alınur.
7. Zeyd-i zimmînin azadsız kulu Amr-ı Nasrâniden cizye alınur mu? el-Cevâb: Alınmaz.
8. Bir manâstır sâkinlerinden olup nâs ile ihtilâtları olmayan Zeyd ve Amr rahiblerden cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.
9. Zeyd-i Yahudi Nasraniye cariyesi Hindi i'tâk itdikten sonra cizye cem'ine memûr olanlar Hind'den cizye almağa kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.
10. Zeyd-i zimmî bir sene üzerine lâzım gelen cizyesini edâ etmedin fevt olsa Zeyd'den cizye sâkit olur mu? el-Cevâb: Olur.
11. Bir karye ahalisinden Zeyd-i zimmînin azadsız kulu Amr-ı Nasraniden cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.
12. Nâs ile muhtelit olup kâr u kesb üzere olan Zeyd rahibden cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunur.
13. Nâs ile muhâtalası olmayan Zeyd-i rahibden cizye alınur mu? el-Cevâb: Alınmaz.
14. Kıbdiyân tâifesinden olan Hind'den cizye cem'ine memûr olanlar cizye almağa kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olunmaz.
15. Zeyd-i zimmînin bir kulu olmamağla kâr u kesbe kudreti olmayub sadakât-ı nâs ile ta'ayyüş ider olsa Zeyd'den cizye talep olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.

16. Zeyd-i zimmî ihtiyâl ile birkaç sene nefsinî cizye vermekden tahlîs idüb cizye vermese hâlâ ol mürûr iden senelerin cizeysi Zeyd'den taleb ve ahz olunur mu? el-Cevab: İmameyn katlarında olunur.
17. Bir kenisede papas olub asla nâs ile ihtilâtı olmayan Zeyd-i Nasraniden cizye taleb olunur mu? el-Cevâb: Olunmaz.
18. Zeyd-i zimmînin Nasraniye cariyesi Hind'den cizye cem'ine memûr olanlar cizye taleb idüb almağa kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.
19. Bir karye ahâlisinden olub nâs ile ihtilât idüb kâr üzere olan Zeyd-i zimmîden cizye cem'ine memûr olanlar cizye taleb itdiklerinde Zeyd-i mücerred ben keşîş oldum deyub virmemeğe kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
20. Bir kasaba ahâlisinden Zeyd-i zimmînin bir hizmet-i mu'ayyene mukâbelesinde cizyesi alınmamak üzere yedine emr-i sultânî virilüb Zeyd dahi ol hizmeti edâ iderken ol kasabada cizye cem'ine memûr olan Bekir Zeyd'den hilâf-ı emr cizye almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
21. Zeyd-i zimmî bir karyede sâkin olub kurbunda olan kasabada dükkânî olub dükkânda ekseriyâ ticâret eylese Zeyd'in cizyesi bir mahalle bağı olmayacak cizyesini ol kasaba cizyedârı mı alur yoğsa ol karye cizyedârı mı? el-Cevâb: Emr-i 'âliye menûtdur.
22. Zeyd-i zimmînin babası bir karye ahâlisinden ve anası âher karye ahâlisinden olub kendi bir yerde cizye ye bağlanmasa hâlâ cizyesini ol karyelerden kanğısının cizyedârı ahza kâdir olur? el-Cevâb: Emr-i 'âliye menûtdur.
23. Bir karyede sâkin Zeyd-i zimmî mutasarrıf olduğı tarlalarını Amr-i Müslime ferâğ idüb gaybet eyledikde karye-i mezbûre zimmîlerinin cizyesini cem'a memûr olan Bekir Amr'e sen zimmî tarlasını tasarruf edersin sana tarlasını ferağ idüb gaybet iden Zeyd'in cizyesini sen vir deyub Amr'den bir nesne almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
24. Vilâyet-i Rumeli'nde sâbıkan kefere yedlerinde olan tarlaları muharrir-i vilâyet tahrîr itdikde ol tarlalara mutasarrıf olan zimmîlerin senevî üzerlerine lâzım gelen cizyelerini hisâb idüb baştina namıyla tarlaları üzerine tahrîr ve bu vech üzere maktû'idüb ba'dehu ol kefereden bazı tarlalarını Müslümanlara sipâhi ma'rifetiyle ferağ ve tefvîz itdiklerinden sonra cizye-i ruûs cem'ine mübâşir olanlar mücerred mukaddemâ vech-i muharrer üzere tahrîr olunmağla ol zimmîlerden

- alınan cizyeyi hâlâ yerlerine mutasarrıf olan Müslümanlardan alurum dimege kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.
25. Bir karyede sâkin olup ol karyede cizyeye bağlı olan Zeyd cizyesini ber-mûceb-i emr u defter-i sultânî ol karye cizyedârına virdikden sonra âher karyenin cizyedârı Bekir Zeyd'i tutub senin baban benim cizyedârı olduğum âher karye ahalisindendir öyle olıcak sen dahi cizyeni bana vir dimege kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
26. Bir karyede cizyeye bağlı olan Zeyd-i zimmî bir senede üzerine lâzım gelen cizyesini karye-i mezbûre cizyedârına virüb ba'dehu karye-i mezbûreden kurbunda vâki' kasabaya bazı eşya iştirâ için vardıkda ol kasabada cizyedâr olan Bekir dahi Zeyd'den sene-i mezbûre için tekrâr cizye almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
27. Livâ cizyedârı olan Zeyd Amr'e şu kadar yâva cizyesi tezkiresi virüb bu tezkireleri cizyesini aldığı zimmîlere vir diyub Amr dahi bir mikdarını bulub cizyelerini alub ol tezkireden bir mikdarını virüb bir mikdar tezkire yedinde kalsa hâlâ Amre ziydâde kalan tezkireleri Zeyd'e viriken Zeyd almayub elbette ol tezkirelerin akçelerini vir dimege kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
28. Bir vakf karyede sâkin olan şu kadar nefer zimmîlerin cizyeleri vakfa hâsıl kayd olunmağla şol vakf-ı mezbûr nefer başına her birinden ber-mûceb-i emr u defter ta'yîn olunan cizyelerini başka başka taleb eyledikde mezbûrlar biz nefer başına cizye virmeziz cümle ehl-i karye için maktû' şu kadar al dimege kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.
29. Bir beldeye tâbi' olan karye ahalisinden olup ol karyede cizyeye bağlı olan Zeyd-i zimmî belde-i mezbûreye bey' u şirâ için geldikde ol belde yavacısı olan Bışr Zeyd'den hilâf-ı emr yâva haracı almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
30. Zeyd-i zimmî karyesinden kalkub âher karyede tavattun itdikden sonra muharrir-i vilâyet Zeyd'i karye-i uhrâda cizyeye kayd etmekle Zeyd cizyesini ber-mûceb-i emr u defter karye-i uhrâ cizyedârına virirken hâlâ karye-i ûlâ cizyedârı dahi Zeyd'den tekrar cizye almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
31. Zeyd-i zimmî babası karyesinden kalkub bir belde tavattun idüb muharrir-i vilâyet Zeydi ol belde cizye defterine kaydedüb kırk seneden beri cizyesini ol belde ber-mûceb-i emr u defter ol belde cizyedârına virirken ol karye-i mezbûre cizyedârı dahi mukaddemâ baban ol karyede cizyeye bağlı idi deyu tekrar cizye almağa kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.

32. Bir karyenin keferesinden Zeyd ve Amr varub Bekir-i sipahinin hizmetinde olub cizye cem'ine memûr olanlar gelüb mezbûrlardan cizye talep itdiklerinde mezbûrlar biz sipahi hizmetkârıyız deyüb cizyelerini virmemeğe kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.
33. Bu suretde cizye cem'ine memûr olanlar mezbûrlardan cizyelerini talep itdikde mezbûrlar virmeziz diyüb imtinâ' mezbûrlara ne lâzım olur. el-Cevâb: İsgâr ve izlâm ile alınmak lazım olur.
34. Muharrir-i vilâyet Zeyd'i bir kasabada cizyeye kayd ve tahrîr idüb ba'dehu Zeyd ber-mûceb-i defter-i sultânî cizyesini ol kasabanın cizyedârına virirken ol kasabada yava cizyedârı olan Bekir dahi Zeyd'den cizye talebine kâdir olur mu? el-Cevâb: Olmaz.
35. Zeyd-i zimmî bir karyede cizye defterine kayd olunduktan sonra birkaç sene mürûrunda karye-i mezbûreden göçüb varub âher karyede tavattun ve cizye defterine kayd olunub her sene cizyesini âher karye zimmîleriyle edâ iderken hâlâ karye-i ûlâ zimmîleri gelüb mücerred mukaddemâ karyemizin cizye defterine kayd olunmuşdun elbetde cizyeni bizimle bile vir dimege kâdir olurlar mı? el-Cevâb: Olmazlar.⁸

Sonuç

Müslim-gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı Osmanlı toplumunda birtakım hukukî sorunların ortaya çıkması kaçınılmazdı. Meriyetteki İslâm hukuku kuralları çerçevesinde yönetilen Osmanlı Devleti'nde yaşayan zimmîlerle ilgili birçok tartışmalı konu gündeme gelmekteydi. Söz konusu sorunlar ve tartışmalı konular, dönemin yetkin hukukçuları tarafından karara bağlanmıştı.

Osmanlı malî tarihine bakıldığında, bütçenin önemli bir gelir kalemi olan cizyenin kimlerden alınacağı veya alınmayacağı fetvâ mecmualarında görülmektedir. Cizye zimmî vatandaşların devlete karşı ödemekle sorumlu oldukları malî bir yükümlülüktür.

Menteşezâde Abdurrahim Efendi *Fetevâ-yı Abdurrahîm* adlı fetvâ mecmuasında *kitabı's-siyer* bölümünden *cizye* başlığı altında otuz beş fetvâ ile tartışmalı konular vuzuha kavuşturulmuştur. Söz konusu fetvâlarda genel olarak kadınlardan, kölelerden, çocuklardan, yaşlılardan, iş göremez kötürümlerden ve benzeri durumlarda olanlardan cizye alınamayacağı ifade

⁸ Mentesezâde Abdurrahim Efendi, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm*, c. I, s. 76-78, Kostantiniyye 1243.

edilmektedir. Ayrıca cizyedârların açgözlü davranarak fazladan cizye toplamaları da fetvâlarla engellenmiştir.

و من الهدية والسوق
 بسم الله الرحمن الرحيم
 في جواب سؤالكم
 في عدم جواز دفع حماي برسنة ثمانمئة
 عمدة الجبار وسليم ابدوب عمدة في سنة
 ثمانمئة ذلك ضبط ايتة كون صلوة زير حماي
 عمدة دن الوب اجه مشيطة برة الجبار وسليم
 ايس عمدة جردن مسقدا مستاجر اولفله
 حماي بكون الوب بنة باله الجبار الوب زير
 جبه قادر اولورني ساء سورده
 اولماز كسه العسر عند الحم
 حق عننه

BELGE I, Mentşezâde Abdurrahim Efendi'nin bir fetvâsı. İlmiye Salnâmesi, s. 505

KAYNAKÇA

- Kur'an-ı Kerim.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, I, İstanbul 1990.
- BARKAN, Ömer Lütfi, XV ve XVI ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları (Kanunlar), Tıpkıbasım, İstanbul 2001.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, Hukukî İslâmiyye ve Islahatı Fıkhiyye Kamusu, III, İstanbul 1985.
- DÜZDAĞ, Mehmet Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı, İstanbul 1983.
- İlmiyye Salnâmesi*, İstanbul 1334, Matba'a-i Âmire.
- İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, çev, Halil Berktaş, I, İstanbul 2000.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Abdurrahim Efendi", Diyanet İslâm Asiklopedisi, I, s. 289-290, İstanbul 1988.
- el-MÂVERDÎ, Ebi'l-Hasan Ali bin Muhammed bin Habibi'l-Basrî el Bağdadî, el-Ahkamu's-Sultaniyye ve'l-Vilayetü'd-Diniyye, Beyrut 1994.
- Menteşezâde Abdurrahim Efendi, Fetâvâ-yı Abdürrahîm, I, Kostantiniyye 1243.
- MüstakıMZâde Süleyman Saadeddin, Davhatü'l-Meşâyih Me'a Zeyl, I-II, İstanbul 1978.
- NEDKOFF, Boris Christoff, "Osmanlı İmparatorluğunda Cizye (Baş Vergisi)", Belleten, VIII, S. 32, s. 599-652, Ankara 1944.
- ÖRSTEN, Seda, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetvâ Mecmuaları", Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, S. 4, s. 29-41, İstanbul 2007.
- ÖZCAN, Tahsin, Fetvâlar Işığında Osmanlı Esnafı, İstanbul 2003.
- Süleyman Sûdî, Defter-i Muktesid, I, Dersaadet 1306.
- YAMAN, Ahmet, "Siyer", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, 37, s.316-319, İstanbul 2009.

